

TARİH BİLİMİNDE EPİGRAFİK ESERLERİN ÖNEMİ KAPSAMINDA 19. YÜZYILA AİT ERMENİCE EPİGRAFİK ESERLERE DAİR GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Yıldız DEVECİ BOZKUŞ*

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilerle ilgili literatüre bakıldığında karşımıza çıkan temel sorunlardan biri de Ermeni toplumuna dair edebi, kültürel, tarihi ve filolojik boyutuyla ilgili yürütülen çalışmaların sayısının azlığıdır. Kuşkusuz geçmişten günümüze 1915 Olaylarıyla ilgili çok sayıda çalışma yürütülmüş ve yürütülmeye de devam edilmektedir ancak özellikle Ermeni epigrafik eserleriyle ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında bu sayının son derece sınırlı olduğu görülmektedir. Buradan hareketle hem bu konudaki sorunlar hem de tarihsel anlamda Osmanlı İmparatorluğu'nda özellikle de 19. Yüzyılın ikinci yarısına ait Ermenice mezar taşları incelenecektir. Bu kapsamda ilk etapta Türkiye'de epigrafi alanı ile ilgili yürütülen çalışmalara kısaca yer verilecektir. Daha sonra özellikle Türkiye'de Ermeni dili ile ilgili yürütülen epigrafik çalışmaların ne düzeyde olduğu ve bu alandaki sorunlara kısaca değinilecektir. Çalışmada ülkemizde özellikle Ermenice mezar taşlarının hangi bölgelerde yoğunluk gösterdiği üzerinde de durularak, Ankara, Mardin, Aydın, Afyonkarahisar vb. yerlerde ve müzelerde tespit edilmiş olan Ermenice mezar taşlarından bazı örnekler sunulacak ve bu taşların nasıl yorumlanması gerektiğine dair bilgilere kısaca yer verilecektir. Bu çalışmada Ermenice mezar taşlarından hareketle 19. yüzyılın ikinci yarısında Ermeni toplumuna dair bulunan bu taşların çevirileri yapılarak genel yapısı değerlendirilecektir. Çalışma kapsamında ayrıca Ermeni mezar taşlarından yararlanılarak, burada yer alan bilgilerin nasıl yorumlanması gerektiği ve bu bilgilerin neden önemli olduğu üzerinde de durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Osmanlı, Ermeniler, Mezar Taşı, Ankara.

REVISITING ARMENIAN EPIGRAPHIC WORKS OF THE 19TH CENTURY WITHIN THE CONTEXT OF EPIGRAPHIC WORKS IN HISTORIOGRAPHY

ABSTRACT

When we look into the existing literature on Ottoman Armenians, it is seen that one of the main problems we encounter is the scarcity of the academic publications on the Ottoman Armenian community's literary, cultural, historical and philological works. Especially when it comes to Armenian epigraphic works, there has been negligible academic work. In order to fill this gap, this article examines the Armenian tombstones found in the Ottoman Empire since the second half of the 19th century. It first briefly discusses the related works in the field of epigraphy in Turkey. Then, it looks into the epigraphic works held in Turkey in the field of Armenian to find out the problems in the area. The article demonstrates the density of the Armenian tombstones in Turkey and provides examples of Armenian tombstones found in provinces such as Ankara, Mardin, Aydın, Afyonkarahisar and in various museums. In doing so, it includes a brief information on how these tombstones should be examined. Finally, the article provides the Turkish translation of Armenian texts on tombstones and analyses the content of these articles.

Keywords: History, Ottoman, Armenians, Gravestone, Ankara.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 26.09.2020; Yayına Kabul Tarihi: 15.11.2020

* Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Ermeni Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, ANKARA; ORCID: 0000-0002-4634-463X, E-posta: yildizdeveci@gmail.com

Giriş

Tarih araştırmalarında özellikle Eskiçağ Tarihiyle ilgili yürütölen çalışmalara destek veren disiplinler arasında Klasik Filoloji, Epigrafi ve Arkeoloji bilim dallarının önemli bir yeri olduğuna işaret eden araştırmacılar göre Türkiye’de disiplinlerarası çalışmalar çok fazla rağbet görememekte ve akademisyenlerin önemli bir kısmı kendi alanı dışında yürütölen çalışmalara ilgisiz kalmaktadır (Demir vd. 2019: 178). Bu durum beraberinde bir çok sorunu getirmekte ve söz konusu alanda çalışan akademisyenlerin genelde ellerindeki epigrafik malzemeyi tanımlayabildikleri ancak bu malzemenin siyasi, sosyo-ekonomik ve kültürel boyutlarıyla yorumlanması hususunda sorunlar yaşandığı kaydedilmiştir. Bu durum genellikle Eski Batı tarihçilerinin araştırmalarında sorun olarak karşımıza çıksa da yakın dönem tarihçileri açısından da bir sorun teşkil etmektedir. Bu nedenle özellikle ölkemizde Ermenice başta olmak üzere Eski Yunanca, Latince yazıtların tamamının tespitinin yapılması ve külliyatlarının hazırlanarak yayınlanması ve bu tür konularda yürütölen projelerin desteklenmesi büyük önem arz etmektedir (Demir vd. 2019: 186).

Eski dönem tarih araştırmalarıyla ilgili kaynaklara bakıldığında ilk sırada sözlü kaynaklar daha sonra ise arkeolojik buluntular ve son olarak da yazılı kaynakların yer aldığı söylenebilir. Bu noktada özellikle sözlü kaynaklar arasında büyük oranda dünya uygarlıklarının tarihinde olduğu gibi, Türk tarihinin doğru anlaşılabilmesinde de mitoloji, efsane, destan ve eski Türk inançlarının önemli bir etkisi olmuştur. Kaynaklar açısından arkeolojik buluntulara bakıldığında ise eski uygarlıklardan kalan maddi belgelerin büyük önem taşıdığı söylenebilir. Bu anlamda arkeolojik buluntular arasında arkeoloji, sanat tarihi ve etnografya malzemeleri değerlendirilebilir. Arkeolojik buluntular içerisinde ise çeşitli iskan yerleri, bengütaşlar, balballar, mezarlar, kap-kacaklar kısacası her türlü maddi unsur sayılabilir. Bu döneme dair yazılı kaynaklar arasında ise yazılı belgelerin önemli bir payı vardır. Bu anlamda kitabeler, sözlükler, siyaset-nameler, coğrafya eserleri, genel ve özel tarihler ilk sırada yer alsa da Gömeç, kültürümüz için önemli olan fal kitapları, dini metinler, mektuplar ve yarlıkların da önemine işaret eder (Gömeç 2000: 51-92).

Yakın dönem tarih araştırmalarında ise olmazsa olmazlar olarak bilinen yazılı kaynaklar arasında Sicil-i Ahval Defterleri, Tahrir Defterleri vb. Arşiv belgeleri her ne kadar ilk sırada yer alıyor olsa da bu belgeler dışında ikincil kaynaklar olarak da bilinen eserler de döneme dair önemli ipuçları barındırırlar (Öz 1991: 2-3). Tarih kaynakları arasında mektuplar, dönemin gazeteleri, ilgili dönemde kullanılan kap-kacaklar, silahlar, kılık-kıyafet vb. daha bir çok malzemenin tarihi bilgi içerdiğini söylemek mümkündür. Bu kapsamda bu kaynakların yanı sıra bir diğer önemli tarihi kaynağın da epigrafik eserler olduğunu ve bu eserlerin tarih çalışmalarında önemli bir yer tuttuğunu söylemek mümkündür.

Sonuç olarak tarihin ilk dönemlerinden itibaren mezar taşları tüm uygarlıkların tarihi bakımından oldukça önemli bir yere sahip olmuştur. Bu kapsamda Osmanlı İmparatorluğu’nda özellikle XIX. Yüzyılın ikinci yarısına dair Ermenice mezar taşlarının tespit edilmesi ve incelenmesi ayrıca buradan hareketle elde edilen verilerin akademik camia ile paylaşılması da önemlidir.

1. Türkiye’de Ermenice Epigrafik Çalışmalara Kısa Bir Bakış

Türkiye’de mezar taşları denince akla ilk gelen eserlerden biri kendisi aynı zamanda bir Osmanlı tarihçisi olan Hans Peter Laquer’in *Hüvel Baki / İstanbul’da Osmanlı Mezarları ve Mezar Taşları* adlı çalışmasıdır. Laquer’in eseri bu alanda hem ilk hem de en kapsamlı eserler arasında ilk sırada yer alır. Laquer’in bu eserinde özellikle 15. yüzyıldan itibaren

İstanbul'un toplumsal hayatında, İstanbul sakinlerinin demografik özelliklerine, sanat anlayışına, âdetlerine dair çok sayıda bilgiye yer verilir ve Laquer bu eserinde adeta alana tipolojik bir bütünlük sağlayarak bu konularda yürütülecek çalışmalara önemli bir zemin sağlar. Laquer eserinde Mezarlar, Kutsal mahallelereki mezarlıklar, İstanbul'da defin merasimleri, Batılılara ait mezarlıklar ve tarihi bir kaynak olarak Osmanlı mezar taşlarını inceler (Laquer 1997: 6-148).

Bilindiği üzere mezar taşları bir çok medeniyette olduğu gibi değerli kültür varlıkları arasında önemli bir yere sahiptir. Bu taşlar hem bir sanat eseri olma özelliği taşımakta hem de kitabelerinde yer alan bilgileri günümüze ulaştırmaları açısından tarihi birer belge olma özelliklerine sahiptirler. Ancak Türkiye'de mezar taşlarına genel itibariyle bakıldığında gerek Müslüman gerekse gayrimüslim mezar taşlarına gereken önemin verilmediği görülmektedir. Özellikle Anadolu'nun birçok yerindeki çeşitli dönemlere ait mezarlıklar ile mezar taşlarına bakıldığında çoğunlukla ilgisizlik ve cehalet yüzünden ya tahrip edildiği ya da yok olup gittiğine şahit olmaktayız (Tunçel 2005: 277). Bu nedenle ülkemizin özellikle değişik müze ve hazirelerinde hala incelenmeyi bekleyen çok sayıda mezar taşlarının yok olmadan bir an önce envanterinin hazırlanması bu konuda çalışacak akademisyenlerin bu kitabeleri inceleyebilmesi açısından önemli bir adım olacaktır (Yıldırım 2013: 305).

Türkiye'de Ermenice epigrafik eserlerle ilgili yürütülen çalışmalara bakıldığında bu alanda çalışan akademisyen sayısının azlığının da epigrafik eserlerin incelenmesini önemli oranda sınırladığı görülmektedir. Batı Ermeniceyle ilgili üniversitelerde halihazırda eğitim veren çok sayıda aktif bölümün olmayışı ve aktif olan bölümlerde de bu konuda gerekli eğitimin verilmiyor olması nedeniyle yeterli düzeyde akademik çalışmaların yürütülemediğini söylemek mümkündür. Buna karşın yurtdışındaki üniversitelere bakıldığında gerek Amerika gerekse de İngiltere'de Ermeni dili ve kültürü ile ilgili kapsamlı çalışmaların yürütüldüğü bölümlere bakıldığında akademik ve araştırma kapasitesi açısından bu konuda daha iyi araştırma imkanlarına sahip olduklarını söylemek mümkündür. Bu imkanların beraberinde adı geçen ülkelerden akademisyenlerin Türkiye'de gelip bazı kazılar yapmalarını ve buldukları epigrafik verileri kendi ülkelerine götürmelerine de neden olmaktadır. Özellikle Anadolu'da çıkarılan epigrafik malzemelerin Avrupa ülkelerine taşındığı ve buralarda işlenerek elde edilen verilerin daha sonra kendi üniversitelerinde, dergilerinde, gazetelerinde veya derslerinde kullanıldığına işaret edilmektedir. Türklerin gerek tarihi gerekse coğrafi konumu itibariyle epigrafi bilimi ve epigrafik eserlerle daha fazla uğraşması gerektiğini kaydeden akademisyenlere göre bu belgelerin incelenmesi ve çalışılması hususunun sadece yabancıların değil Türklerin de araştırma alanları arasında yer alması gerekmektedir. Bu noktada Türkiye'deki Epigrafik eserlerin işlenip topluma kazandırılması çalışmalarına da daha fazla ağırlık verilmesi gerekmektedir (Yılmaz 2011: XI).

Konuya bu açıdan bakıldığında Osmanlı İmparatorluğunda çok dillilik ve çok kültürlülüğün hayatın hemen hemen her alanında kendini gösterdiği görülmektedir. Üstelik bu durum sadece XIX. Yüzyılda kültürün ve entelijansiyanın merkezi olarak bilinen İstanbul'da değil Anadolu'nun bir çok noktasında da net bir biçimde görülebilmektedir.

Osmanlıda çok kültürlülük ve çok sesliliğin toplumda kendini gösterdiği kuşkusuz bir çok alan vardır. Bu alanlar arasında gündelik yaşamdan dini ritüellere kadar oldukça geniş bir yelpazeden bahsetmek mümkündür. Bu kapsamda özellikle İmparatorlukta yaşayan etnik grupların kendi dillerinin yanı sıra özellikle Osmanlı Türkçesini gündelik yaşamda sıkça kullanmaları, eserlerini Ermeni harfli Türkçe olarak kaleme almaları, basın

yayın faaliyetlerinde Osmanlı Türkçesi ile eserler üretmelerini de bu çerçevede değerlendirmek mümkündür. Özellikle Ermeni entelektüellerinin büyük bir kısmının Osmanlı Türkçesi ile dönemin önde gelen gazetelerine köşe yazıları yazmaları, başta tıp, mühendislik, felsefe, ziraat, siyasi ve sosyal bilimler alanları olmak üzere pek çok konuda Osmanlı Türkçesi ile eserler kaleme almaları bu toplumdaki çok kültürlülüğün önemli göstergelerindedir.

Bu noktada bu çok kültürlülük ikliminin Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilerin günlük yaşamında da önemli bir etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Anadolu'da yayınlanan gazete ve dergilerde, çeşmelerde, mezar taşlarında, ticaretle, dini mekanlarda, kültürel alanlarda, yöresel ezgilerde, deyimlerde ve hatta beddualara bile bu kültürel zenginliğin yansımalarını görmek mümkündür. Örneğin Osmanlı İmparatorluğundaki çok kültürlülüğün basın alanındaki etkilerine bakıldığında Diyarbakır'da 1909 yılında yayınlanan ve Ermenice adı ԱՆՎԱԽ ՏԻԳՐԻՍ¹ olan *Hür Dicle* adlı dergiyi söz konusu çok kültürlülüğün etkileri kapsamında değerlendirmek mümkündür (Tütengil, 1954; Deveci Bozkuş vd. 2013: 6-7).

Foto. 1: ԱՆՎԱԽ ՏԻԳՐԻՍ [Hür Dicle] (Deveci Bozkuş vd. 2020: 6)

Benzer şekilde Cavit Orhan Tütengil *Diyarbakir* gazetesinin basıldığı matbaada Türkçe gazetenin yanı sıra Ermenice bir gazetenin de yayınlandığını kaydeder ve Ermeni toplumunun Ermenice yayına rağbet etmeyip Türkçe yayınlara ilgi duydukları için Ermenice yayının bir süre sonra durdurulduğunu ifade eder (Tütengil 1954).

Basının yanı sıra dini mekanlarda da çok dillilik ve çok kültürlülük kapsamında Ermenice eserlere rastlamak mümkündür. Mardin Ermeni Kilisesi avlusundaki mezar

¹ Diyarbakır'da yayınlanan derginin 2000 adet baskısının olduğu, bunun 500 adedinin Siirt'e, 500 adedinin Mardin'e, 1000 adedinin ise Diyarbakır'a dağıtıldığı kaydedilmektedir. Doğu ve Batı Ermenice olarak kaleme alınan bu derginin Ermenice yayımlandıktan bir süre sonra Ermenice-Arapça yayınlanmaya başladığı kaydedilmiştir (bk. Deveci Bozkuş 2020a; 2020b).

taşlarında da çok kültürlülüğün izlerine rastlamak mümkündür. Kilisenin avlusundaki Ermenice ve Arapça yazılar benzer şekilde Mardin Surp Kevork (Kırmızı Kilise) kilisesinde de bulunmakta olup dönemin çok dillilik ve çok kültürlülüğüne dair önemli ipuçları barındırmaktadır (Deveci Bozkuş 2020: 31-53).

Foto. 2: 1882 tarihli Mardin Surp Kevork (Kırmızı Kilise) Ermeni Kilisesi Avlusundaki Ermenice-Arapça Yazılı Mezar Taşları (Deveci Bozkuş 2020: 31-53).

Araştırmacılara göre sadece Ermenice mezar taşları değil Türk tarihine dair önemli birçok şahsiyetin mezar taşının da günümüze kadar ulaşamamış olmasının temelinde tarihî ve kültürel mirası koruma bilincinin toplumda henüz tam anlamıyla yerleşmemiş olmasının önemli bir etkisi bulunmaktadır. Bu nedenle özellikle bakımsızlık ve tahribat nedeniyle çok sayıda kitabe günümüze ulaşmadan yok olmuştur (Yıldırım 2013: 304).

2. Çok Kültürlülük Kapsamında Ermenice Epigrafik Eserlerin Düşündürdükleri

Osmanlı İmparatorluğunun özellikle son dönemlerindeki mezar taşlarına bakıldığında İmparatorluğun kültürel zenginliğinin bu taşlara da yansıdığı görülmektedir. Mezar taşlarında Osmanlıca'nın yanı sıra Ermenice veya üç dilli olarak Osmanlıca, Arapça, Ermenice mezar taşlarının da mevcudiyeti çok kültürlülük ve çok dilliliğin mezar taşlarına adeta yansımaları oluşturmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada Ermenice mezar taşlarından hareketle XIX. Yüzyılda Ermeni nüfusunun sosyo-kültürel yapısının nasıl incelenebileceğine dair bilgi vermeye çalışılacaktır. Ermenice mezar taşlarından hareketle Ermenilerin dini, sosyal ve kültürel yapısı incelenerek bu taşların nasıl yorumlanması gerektiği üzerinde durulacaktır. Bu kapsamda ilk olarak Anadolu'da öne çıkan çok dilli mezar taşlarına örnekler verilecektir. Aşağıdaki resim XIX. Yüzyılın ikinci yarısında Mardin'de yaşayan Ermenilerin Ermenice ve Arapça dillerini ne kadar yaygın kullandıklarının önemli göstergelerindedir. Bu durum sadece mezar taşlarında değil gazete ve dergi gibi basın yayın alanında da, çeşme, kilise vb. mimari yapılarda da sıkça rastlanan bir durumdur.

Foto. 3: Mardin 1882 Tarihli Surp Kevork Ermeni Mezarlığı,
Papaz Der Hovsep Kendiryan'ın Mezar Taşı
(Deveci Bozkuş 2020: 31-53).

Mardin'deki çift dilli bu taşta yer alan bilgiler şöyledir:

1. Satır: 1882 Mardin
2. Satır: Surp Kevork Ermeni Mezarlığı
3. Satır: Papaz Der
4. Satır: Hovsep Kendiryan'ın
5. Satır: Mezar Taşı

Görüldüğü gibi taştaki bilgilerden hareketle vefat eden kişinin adı, soyadı, dini mezhebi, ölüm yılı vb. bilgilere ulaşmak mümkündür. Bu nedenle söz konusu taşların döneme ışık tutan önemli kaynaklar arasında olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin mezar taşlarında yer alan bilgilerden hareketle vefat eden kişinin bir episkopos mu yoksa üst rütbeli bir din adamı mı olduğu bilgilerine de erişmek mümkündür. Ayrıca vefat eden kişinin hangi yıllarda yaşadığı, hangi görevlerde bulunduğu bilgilerine de bu taşlarda yer verildiğini söylemek mümkündür.

Foto. 4: Afyonkarahisar Müzesinde Ermenice Mezar Taşları
(Deveci Bozkuş 2020: 18).

Afyonkarahisar'da bulunan mezar taşları bu bölgedeki Ermeni nüfusunun sosyo-kültürel durumuna dair önemli ipuçları içermektedir. Burada tespit edilen bir Ermenice mezar taşında yer alan bilgiler ise şöyledir:

1. Satır: Burada Dinleniyor
2. Satır: Gevorg M. Markaryan
3. Satır: 1826 - 1903

Foto. 5: Afyonkarahisar Müzesinde Bulunan
Ermeni Harfli Türkçe Mezar taşı

1. Satır: Sev Nişan
2. Satır: Hoşçakal Fani Cihan,
3. Satır: Mimhara Beşggorciryan
4. Satır: Etmesi Felek Fiğan
5. Satır: Nim... Olur... Hemen
6. Satır: Liseç Ermişî Aman
7. Satır: Ney Zair Taşı... Kiran
8. Satır: Bir Şira Şilt Canşan
9. Satır: Tarihi 1884 Ogsts 16

Ermenice mezar taşlarında doğal olarak kişinin doğum ve ölüm tarihleri de yazılmaktadır. Bu bilgilerden hareketle zaman zaman birbirine çok yakın olarak verilen doğum ve ölüm tarihlerine de rastlamak mümkündür. Bu tarz durumlarda vefat eden kişinin salgın bir hastalıktan ya da veremden mi yoksa başka bir rahatsızlıktan dolayı mı vefat ettiği bilgilerine de ulaşmak mümkündür. Örneğin İstanbul'da 13 yaşında vefat edenler için çocuk mezarlarının olduğu görülmektedir. Tarihte özellikle çocuk veya genç yaşta ölümlerin yoğun bir biçimde yaşandığı bilinmekle beraber bu ölümlerin daha sık hangi bölgelerde yaşandığını göstermesi açısından da mezar taşları önemlidir.

Foto. 6: Ankara Roma Hamamı Müzesinde Tespit Edilen Ermenice Mezar Taşı

Ankara Roma Hamamı Müzesinde Tespit Edilen Ermenice mezar taşında vefat eden kişinin doğum ve ölüm bilgilerinin yer aldığı kitabenin Türkçe çevirisi ise şöyledir:

1. Satır: Mezarıdır (Lahitidir)
2. Satır: Aldanmayın Çünkü
3. Satır: (O) Ölmedi
4. Satır: Uyuyor (Dinleniyor)
5. Satır: Doğum 1800
6. Satır: Ölüm 1903
7. Satır: Mariam Gab
8. Satır: Zimalean Gin(I)

9. Satır: Hovhannu

10. Satır: Tatean

Taşlarda yer alan bilgilerden hareketle vefat eden kişinin ailevi bilgilerine, eş, anne, baba, kardeş vb. bilgilere de erişmek mümkündür. Bunun yanı sıra zaman zaman bazı Ermenice mezar taşlarında resim vb. görsellerin de kullanıldığı görülmektedir. Ermeni mezar taşlarında kullanılan bu motiflere Türk mezar taşlarında da rastlamak mümkündür. Türk mezar taşlarında dini kaynaklı selvi, hurma, kandil, gül, asma dalı vb. çeşitli motifler kullanılırken, Ermeni mezar taşlarında ise bu motifler daha ziyade haç işareti ile gösterilmiştir (Tali 2013: 389). Kimi zaman vefat edenin mesleğine dair bilgiler içeren bu görseller bazen de vefat edenin dini yapısına veya ünvanına dair ipuçları da barındırdığını söylemek mümkündür.

Foto. 7: Aydın Müzesinde Tespit Edilen Ermenice Mezar Taşı

Sonuç

Çalışma kapsamında incelenen mezar taşlarına genel olarak bakıldığında bu taşlar arasında biçimsel bazı özelliklerin benzer olduğunu ve genel itibarıyla birbirine yakın tarihler içerdiği görülmektedir. Biçimsel özellikler kapsamında taşların büyük bir kısmında büyük harflerin kullanıldığını söylemek mümkündür. Taşlar arasındaki farklar arasında ise bazı taşların doğrudan Batı Ermenice, bazılarının Ermenice-Arapça şeklinde çift dilli, bazılarının ise Ermeni harfli Türkçe olarak yazıldığı görülmektedir. Bu durum taşların bulunduğu bölgelerdeki Ermeni nüfusunun toplumla olan ilişkilerinin düzeyini göstermesi açısından önemlidir. Nitekim bilindiği üzere Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler hayatın hemen hemen her alanında Osmanlı Türkçesini kullandıkları için bu durum Ermenice mezar taşlarına da yansımıştır. Taşlarda yer alan bilgilere bakıldığında ise vefat eden kişinin doğum ve ölüm tarihlerinin yanı sıra bazı taşlarda ölen kişinin nereli olduğu, ünvanı, mesleği vb. bilgilere de yer verildiğini söylemek mümkündür.

Çalışma sırasında ortaya çıkan bir diğer önemli husus da Ermenice epigrafik eserlerin günümüzde Türkiye'de bir çok müzede bulunduğunu ancak bu tür konularda çalışan akademisyen sayısının azlığı nedeniyle bu konuda henüz kapsamlı bir çalışmanın yapılamamış olmasıdır. Ancak buna rağmen bu tür eserlerin hem tarihi geçmişimizin çok sesliliği hem de kültürel zenginliğimizin bir parçası olarak günümüze kadar ulaşmış olması sevindiricidir.

Bu çalışmadan hareketle Ermenice mezar taşlarının tarihi kaynaklar arasında önemli bir yerinin olduğunu ve tarihi araştırmalarda bu verilerin de bir an önce kullanılması gerektiğinin belirtilmesinde yarar vardır. Bu kapsamda Ermenice mezar taşlarında yer alan bilgilerin, taşın bulunduğu bölgenin hem demografik hem de sosyo-kültürel yapısına dair önemli ipuçlarını barındırdığını belirtmek gerekir. Söz konusu mezar taşlarındaki verilerin vefat eden kişinin mesleği, dini mezhebi, cinsiyeti, nereli olduğu, ailevi bilgileri, yaşı, medeni durumu, neden vefat ettiği, kaç yaşında hayatını kaybettiği vb. daha birçok önemli bilgileri de içerdiği görülmektedir. Bu nedenle bu tür tarihi mezar taşlarının sadece Ermenice değil diğer dillerde olan taşların da tespit edilerek bir an önce hem envanterlerinin hazırlanması hem de Türkçeye çevirilerek burada yer alan bilgilerin akademik literatüre kazandırılmasında yarar vardır. Ayrıca bu alanlarda yürütülen ulusal ve uluslararası projelerin desteklenmesi ve bu konuda çalışan akademisyenlerin disiplinlerarası çalışmalara yönlendirilmelerinin de sorunun çözümünde önemli bir etkisi olacaktır.

Sonuç olarak geçmişten günümüze ülkemizde yaşamış tüm uygarlıkların tarihi geçmişine sahip çıkılmasının kendi geçmişimizin de doğru bir biçimde anlaşılması açısından elzem olduğunu söylemek mümkündür. Buradan hareketle önümüzdeki süreçte Batı Ermeni diliyle ilgili üniversitelerde yürütülecek çalışmaların bir an önce desteklenmesi, üniversitelerde ilgili bölümlerin bir an önce aktif hale getirilmesi ve burada yüksek lisans ve doktora öğrencilerinin bu alanlarda çalışmak üzere yetiştirilmesi bu alandaki açığın kapatılmasına ciddi anlamda katkı sağlayacağını söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- DEMİR, M. – H. SARIKAYA (2019). “Türkiye’de Eski Batı Tarihçiliğinin Sorunları Üzerine Değerlendirmeler”. *Oannes-Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 1/2: 177-200.
- DEVECİ BOZKUŞ, Y. (2020a). “Mardin’de Tarihsel Süreçte Ermeni-Arap İlişkilerinin Ermenice ve Arapça Üzerindeki Etkileşimleri”. *The International Journal of Mardin Studies (IJMS)* (Ekim 2020). 1/1: 31-53.
- ÖZ, M. (1991). “Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler”. *Vakıflar Dergisi*. 21: 429-439.
- LAQUER, H. P. (1997). *Hüvel Baki / İstanbul’da Osmanlı Mezarları ve Mezar Taşları*. (çev: Selahattin Dilidüzgün). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- TALİ, Ş. (2013). “Kayseri/Gesi Mezarlığı Mezar Taşları Üzerine Bir Değerlendirme”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*. 49: 359-390.
- TUNÇEL, G. (2005). “Ayaş Mezar Taşları”. *Sanat Tarihi Dergisi*. XIV/1: 277-307.
- TÜTENGİL, C. O. (1954). *Diyarbakır Basın Tarihi Üzerine Notlar Gazetelerle Dergiler (1869-1953)*. İstanbul: İstanbul Matbaası.
- YILDIRIM, S. (2013). “Tarsus Arkeoloji Müzesi’ndeki Osmanlı Dönemi Mezar Taşları”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*. XXXII/53: 303-329.
- YILMAZ, F. – E. KURUL (2015). “Eskiçağ Bilimleri’nin Türkiye’deki Geçmişi ve Geleceği Üzerine Sohbetler I”. *Cedrus* 3: VII-XXV.

İnternet Kaynakları

- DEVECİ BOZKUŞ, Y. vd. (2020b). “Mardin Yöresinde Ermeni-Arap İlişkilerinin Ermenice-Arapça Üzerindeki Etkileşimleri”. Erişim Tarihi: 12.06.2020. www.ybu.edu.tr
http://acikerisim.ybu.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/313/kongre_3.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- DEVECİ BOZKUŞ, Y. (2020c). “Sicill-i Ahval Kayıtlarına Göre Afyonkarahisar Doğumlu Ermeni Memurlar”. *Tarih ve Gelecek Dergisi*. VI/1: 13-25. Erişim Tarihi: 12.06.2020
<http://dx.doi.org/10.21551/jhf.707963>
- GÖMEÇ, S. (2000). “İslam Öncesi Türk Tarihinin Kaynakları Üzerine”. Erişim Tarihi: 14.10.2020.
<https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/64893/177.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- LAFLLI, E. - Y. DEVECİ BOZKUŞ (2014). “Some Epigraphic and Archaeological Documents from Western Anatolia during the Late Ottoman Period”. *Post-Medieval Archaeology* LVIII/2: 285-310. Erişim Tarihi: 12.06.2020
<https://doi.org/10.1179/0079423614Z.00000000058>